

JOAN COSTA I COSTA, UN TRADUCTOR A L'OMBRA¹

Judit Fontcuberta i Famadas. Professora de la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona

Recepció i acceptació: febrer 2013

Resum: Joan Costa i Costa (1914-1997), com tants altres traductors que han dut a terme una tasca gairebé anònima, és un personatge pràcticament desconegut. Membre d'una generació que veié les seves aspiracions personals i professionals truncades pels estralls de la guerra civil, d'ençà que el 1941 tornà a Catalunya s'implicà activament en diferents entitats culturals i cíviques del país, i de manera autodidacta es dedicà a la correcció i la traducció amb l'eficàcia d'un professional. Al costat d'algunes versions teatrals que emprengué per iniciativa pròpia i dels diversos encàrrecs de traducció, crida l'atenció la tasca ingent de recerca i adaptació d'una infinitat de textos musicals d'arreu del món, que constitueixen una important aportació al nostre patrimoni musical i que han estat cantades per la majoria de corals del país.

Paraules clau: Traducció, literatura, cant coral, adaptació de lletres de partitures, Catalunya.

Abstract: Joan Costa i Costa (1914-1997), as many other translators who carried out an almost anonymous task, is nowadays a virtually unknown character. Member of a generation whose personal and professional aspirations were truncated by the ravages of the civil war. Since he came back to Catalonia in 1941, he was actively involved in different cultural and civic entities of the country. Through self-study he worked as a translator and copy editor with professional efficacy. He undertook some theatre versions on his own initiative and different translation jobs. Along with those works, the huge research and adaptation of worldwide musical texts draws attention, since they are an important contribution to our musical heritage, whose songs were sung by most country choirs.

Keywords: Translation, literature, choir singing, sheet music lyrics adaptation, Catalonia.

Joan Costa i Costa nasqué el 1914 a Terrassa, on estudià comerç i batxillerat a l'Escola Pia. El 1931 rebé una beca de l'Ajuntament d'aquesta ciutat per seguir la

carrera de magisteri a l'Escola Normal de la Generalitat de Catalunya, una institució tot just creada amb l'adveniment de la República i l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia, de la qual formaven part algunes de les personalitats del camp pedagògic d'aquell moment, que imprimiren un profund segell en els alumnes: Cassià Costal, Alexandre Galí, Artur Martorell, Rafael Solanic, Pau Vila, Pierre Vilar... En aquests temps, Joan

Joan Costa i Costa

Costa ja demostrà una gran facilitat per les llengües i unes inquietuds intel·lectuals que no pogué desenvolupar plenament a causa de l'esclat de la guerra, que li impedí d'acabar la carrera de mestre i d'exercir-ne la professió, igual que estroncà les aspiracions de tota una generació i els nombrosos projectes que, com el d'aquella escola, havien estat endegats aquelles darreres dècades amb la finalitat de forjar un país modern.

El gener de 1939, quan tot just havia acabat els estudis militars superiors a l'Escola d'Oficials, l'avançada de les forces contràries l'obligà, com a tants altres catalans, a fugir cap a França per la Jonquera, al camp de refugiats de la platja d'Argelers i, més endavant, al camp d'Agde, on els seus coneixements de francès el permeteren d'encarregar-se de tasques d'administració i de traducció. En declarar-se la Segona Guerra Mundial, es veié obligat a treballar en una fàbrica de municions en una localitat del Delfinat i, més endavant, de jornalier a casa dels familiars d'un amic de Nîmes, fins que, al cap de més d'un any i mig a l'exili, aconseguí els avals per tornar a casa. Tanmateix, així que entrà a l'"Espanya nacional" el 1940, fou enviat a Saragossa i internat com a soldat presoner en un Batallón Disciplinario, on, si més no, novament gràcies a les seves aptituds, pogué evitar altres feines més feixugues i ocupar el lloc de secretari a l'oficina de la caserna, a més de disposar de prou temps lliure per a matricular-se a un curs de nit de llengua alemanya.

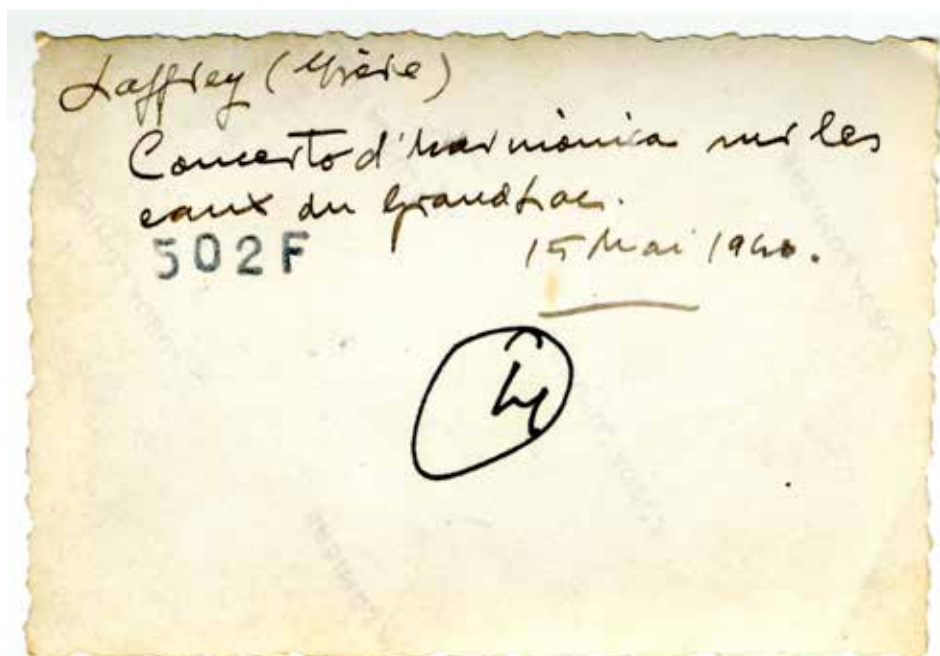
Quan finalment tornà a casa al cap de més d'un any al camp de presoners, havent perdut dos germans al front i amb el pare malalt, es trobà sense la carrera

Joan Costa i Costa, a l'exili. Al dors, escrit per ell mateix: «Laffrey (Isère). Concerto d'harmònica sur les eaux du Grand Lac. 15 mai 1940». *Procedència: Família Heras i Costa.*

acabada i amb un sistema educatiu absolutament diferent del d'abans de la guerra, de manera que no tingué més remei que renunciar a la seva vocació de mestre i posar-se a treballar de peó al Celler Cooperatiu de Terrassa. Amb tot, no abandonà les inquietuds lingüístiques que ja se li havien desvetllat en l'època d'estudiant i que havia de continuar cultivant tota la vida: així, en canvi de fer classes de francès en una acadèmia, assistia a un curs d'alemany, un idioma del qual arribà a tenir un gran domini i a obtenir-ne el títol de professor de l'Institut Alemany de Cultura, i un cop instal·lat a Barcelona des del 1954, abordà l'estudi de l'anglès. De fet, foren precisament els seus coneixements de llengües que li obriren un altre camp professional, el de secretari i assessor lingüístic en una firma comercial amb relacions d'importació i exportació amb Suïssa.

D'ençà del retorn de l'exili, davant el panorama desolador dels primers anys de la postguerra en què la cultura catalana patia la prohibició i la persecució en tots els àmbits i maldava per sobreviure en la clandestinitat, s'implicà activament en diverses entitats amb la voluntat de contribuir a servir els vincles amb el passat i amb les manifestacions de la pròpia identitat; especialment, formà part d'associacions excursionistes i corals, uns dels pocs organismes que, malgrat estar sotmesos al control del règim, com totes les iniciatives populars, permetien mantenir viu el sentiment d'una consciència col·lectiva. A la dècada dels quaranta es féu soci del Centre Excursionista de Catalunya, amb la junta directiva del qual cooperà intensament d'ençà dels anys seixanta i on treballà de manera eficaç i infatigable per impulsar qualsevol iniciativa d'afirmació cívica, com ara els actes commemoratius

del centenari del naixement de Pompeu Fabra el 1968, en què tingué lloc l'encesa i el compromís de renovació de la Flama de la Llengua Catalana.

Alhora, als anys quaranta, entrà a la Societat Coral Joventut Terrassenca, un cor Clavé conegut per «Coro Vell», dotat com estava d'una disposició natural per la música (segurament estimulada a les classes de Robert Gerhard i Enric Ainaud a l'Escola Normal), la qual li permeté d'aprendre solfeig de manera gairebé autodidacta i de posar-se al capdavant d'organismes i agrupacions musicals. Amb un altre cantaire, Salvador Castells, crearen, successivament, la petita coral mixta de la Joventut Terrassenca, la Coraleta, i la Coral Egara de Ràdio Terrassa, i més endavant, un cop instal·lat a Barcelona, formà part de la Capella Clàssica Polifònica, fundada el 1940 per Enric Ribó, i de la coral del Centre Excursionista de Catalunya. En aquells anys, ja posava en català composicions estrangeres per introduir al repertori d'algunes d'aquestes corals. Quan, a partir del 1944, i especialment del 1949, les autoritats franquistes començaren a mostrar una tolerància gradual envers la recuperació cultural i, concretament, envers les accions encaminades a restablir la continuïtat amb la música popular del país, amb esperit de servei, ocupà llocs de responsabilitat tant al Secretariat dels Orfeons de Catalunya, l'actual Federació Catalana d'Entitats Corals (en la constitució de la qual també participà als anys vuitanta i en el consell de la qual exercí funcions directives), com a l'Orfeó Català, que a la darrerria de la dècada dels cinquanta tornà a esdevenir un símbol de militància cívica i catalanista. D'ençà que se'n féu soci als anys quaranta, hi assumí diverses tasques, en corregí la publicació *Catalunya Música/Revista Musical Catalana* quan es reprengué el 1984 i hi continuà vinculat quan es constituí la Fundació Orfeó Català-Palau de la Música el 1990.

La feina en la firma comercial sempre va distar molt de satisfer les seves aspiracions, per la qual cosa, seguint les seves inclinacions, s'apuntà a unes classes clandestines de traducció i correcció de català i, com tantes altres persones en aquells temps difícils, decidí contribuir en la mesura de les seves possibilitats a la defensa de la llengua. De fet, des del 1935 ja escrivia poemes de tema divers, entre els quals un *Retaule en vers*, concebut amb motiu del cinquantenari de la mort de Jacint Verdaguer el 1952, que obtingué un primer premi en un concurs organitzat a Terrassa, i d'ençà del 1954, nombrosos poemes de temàtica muntanyenca, una selecció dels quals, amb el títol de *Camins i cants*, fou guardonada el 1967 per la Federació Catalana de Muntanyisme. Molts, amb música del seu company de caminades Salvador Castells, foren cantats per la Coral de Ràdio Terrassa i pel Sextet Vocal. Altres dels seus poemes han estat musicats (de vegades, per ell mateix) i alguns foren interpretats el 1998, després de la seva mort, al Centre Cultural de la Caixa de Terrassa. D'altra banda, ell mateix posà lletra a algunes sardanes, entre d'altres, *Sant Martí del Canigó* de Pau Casals i *La processó de Sant Bartomeu* d'Antoni Català, en aquest cas per encàrrec de l'Ajuntament de Sitges.

Per afició, anà obrint-se camí en el camp editorial com a corrector i redactor i s'hi donà a conèixer per la professionalitat i el rigor. Amb la transició, augmentaren les ofertes, com ara la de col·laborar en la redacció del lèxic de l'Enciclopèdia Salvat en català i, més tard, en la reedició d'aquesta enciclopèdia en castellà, la de revisar una col·lecció d'obres de divulgació científica de la mateixa editorial i una altra de publicacions sobre temes polítics de l'editorial Undarius, o la de participar en la reedició de la *Història de Catalunya* d'Antoni Rovira i Virgili. Ja jubilat, continuà treballant en encàrrecs com ara el de revisar, corregir i traduir les publicacions de la secció cultural de «La Caixa» o el de corregir i revisar per a la Fundació Carles Pi i Sunyer una bona part de l'obra de l'escriptor, polític i economista redactada en català, i de traduir-ne els escrits en castellà i anglès.

També per iniciativa pròpia, des dels anys quaranta havia començat a traduir algunes obres, com ara *Els vint-i-quatre sonets* de Louise Labé, i als setanta versionà del francès, l'alemany i l'anglès diverses peces de teatre: *El soldat Schweik a la Segona Guerra Mundial* de Bertolt Brecht, *El gran mirall* i *Vetllada musical* de J. B. Priestley, *Cyrano de Bergerac* d'Edmond Rostand i *Amfitrió*² de Molière; aquesta darrera, una versió en vers representada als anys vuitanta per un grup amateur a Rubí, és l'única que de moment li ha estat editada, mentre que les altres no s'han arribat a representar mai i algunes s'han perdut. Ja durant la dècada anterior, per encàrrec de l'editorial Ariel, havia girat de l'anglès dues obres de tema religiós: *Ètica de la situació* de Joseph Fletcher³ i *La ciutat secular* de Harvey Gallagher Cox,⁴ i més endavant, als anys vuitanta, el Centre Excursionista de Catalunya li encomanà la traducció d'alguns clàssics de l'alpinisme francesos: *Estrelles i tempestats* i dos volums d'*Els conqueridors de l'inútil*, de Gaston Rébuffat⁵ i Lionel Terray,⁶ respectivament. En aquells anys, encara traduí del castellà un llibre d'arquitectura d'Helio Piñón⁷ i, del suec —segurament, amb una llengua interposada—, un de literatura juvenil de Maria Gripe, *Els escarabats volen al capvespre*.⁸

Tanmateix, la seva faceta més coneguda com a traductor fou la vinculada amb la música coral i la cançó popular. Entre els anys cinquanta i els seixanta, el moviment coral a Catalunya experimentà una gran embranzida i una obertura al repertori estranger (especialment, a través de grups com ara la Coral Sant Jordi i el Cor Madrigal, sota el guiatge d'Oriol Martorell i de Manuel Cabero), en la qual Joan Costa contribuï anostrant una infinitat de melodies d'arreu del món i permetent als cors d'accedir a una literatura musical nova, adequadament adaptada a un text català, gràcies a la combinació de la seva formació i experiència com a músic i lingüista. Així, emprengué una recerca de les manifestacions musicals del patrimoni popular de diferents països que el portà a aplegar i a incorporar al repertori autòcton una col·lecció important de cançons tradicionals de temps molt diversos (de l'Alsàcia, el Baix Danubi, Bohèmia, Estíria, el Llenguadoc, la Lorena,

la Provença, Suàbia, Pomerània, el Tirol...), sobretot texts alemanys, però també americans, anglesos, bascos, escocesos, eslovacs, finlandesos, francesos, holandesos, hongaresos, italians, japonesos, polonesos, russos, georgians, ucraïnesos, suïssos, txecs..., incloent-hi un recull de cançons infantils d'indrets tan distants com ara Grècia, Bulgària, el Camerun, Ghana, l'illa de St. John, Singapur, l'exIugoslàvia, l'Aràbia Saudita, Tailàndia, el Congo i Uganda. En molts casos, no cal dir-ho, solia servir-se de versions existents en alemany, anglès o francès.

D'altra banda, no són menys nombroses les partitures de compositors de diferents èpoques, especialment romàntics i postromàntics, a què posà lletra catalana: des de peces corals a una o a diverses veus fins a cànons, cantates, oratoris i rèquiems passant per lieds o els moviments d'algunes simfonies. Novament hi predominen les d'expressió alemanya, com ara més de quaranta obres de Johannes Brahms (incloent-hi el *Rèquiem alemany*), corals i motets de Johann Sebastian Bach, a més d'aproximadament la meitat de les cantates que se'n conserven, la *Passió segons sant Joan* i el *Magnificat*, al costat d'altres de Ludwig van Beethoven, Anton Bruckner, Dietrich Buxtehude, Franz Joseph Haydn, Paul Hindemith, Gustav Mahler, Felix Mendelssohn, Wolfgang Amadeus Mozart, Carl Orff, Michael Praetorius, Max Reger, Franz Schubert, Robert Schumann, Ludwig Spohr, Johann Strauss, Richard Strauss, Georg Philipp Telemann o Karl Maria von Weber, per esmentar-ne alguns dels més coneguts. Tampoc no falten les composicions adaptades a partir d'altres llengües, algunes d'autors no menys cèlebres, com ara Béla Bartók, Benjamin Britten, Antonín Dvořák, Edward Elgar, Edvard Grieg, Georg Friedrich Händel, Zoltán Kodály, Bohuslav Martinů, Giovanni Pierluigi da Palestrina, Henry Purcell, Maurice Ravel, Jean Sibelius o Igor Stravinsky.

En total, des dels anys quaranta fins als noranta, traduï i adaptà la lletra de més de quatre-centes obres de procedències, èpoques i estils d'allò més variats, sovint difoses en partitures, que moltes de les corals del país han cantat i encara canten. Mentre que abans dels anys seixanta solia recórrer a les adaptacions lliures, a causa de la progressiva obertura de l'ambient cultural propiciada per la liberalització del règim durant la dècada dels setanta, les agrupacions corals adquiriren un nivell d'exigència més alt i les seves traduccions esdevingueren més respectuoses i ajustades als originals. Amb el temps i l'experiència, abordà obres més complexes, alguna per encàrrec, com ara la *Missa alemanya* de Schubert i, per gust, oratoris com l'*Elies* de Mendelssohn, les *Estacions* de Haydn i el *Messies* de Händel, les parts corals de dues simfonies de Mahler, o, com hem dit, una bona part de les cantates de Bach. El darrer dels seus treballs li fou encarregat amb motiu de l'homenatge que el maig de 1997 l'Associació Musical de Mestres i Directors dedicà al traspassat Enric Ribó, l'*Stabat Mater* de Schubert.

Gràcies a la tasca de recopilació i catalogació de Neus Marcé⁹ i Antoni Fabrés, totes les seves traduccions es conserven als Arxius Joan Costa de la biblioteca de l'Orfeó

Català, i no ha estat fins després de la seva mort que n'han aparegut algunes aplegades en forma de llibre, concretament en tres reculls publicats per l'editorial Clivis el 1999, el 2002 i el 2006, respectivament. El primer, *Cantem el Nadal*,¹⁰ conté trenta nades seleccionades entre les mostres d'aquest gènere que, des del 1953, Joan Costa havia anat recollint d'arreu del món per regalar, un cop havent-hi incorporat lletra catalana, a parents i amics: tant melodies de la Borgonya, Caríntia o Francònia, com obres d'autor, entre d'altres, de Bach, Brahms, Antonio Caldara, Mozart, Praetorius, Purcell o Thomas Tallis, passant per peces anònimes del segle XVII o espirituals negres, i fins una nadala escrita a partir d'un poema original seu musicat pel compositor i amic Salvador Castells. El segon recull¹¹ abasta més de cent cànons de diverses fonts, ordenats segons la temàtica dels texts, des de melodies tradicionals del segle XIV fins a composicions d'autors i harmonitzadors més o menys coneguts, entre els quals Brahms, Caldara, Luigi Cherubini, Marcel Corneloup, Hindemith, Mozart, Purcell o Weber.

Finalment, el 2006 va aparèixer *Repertori vocal*,¹² un llibre que no conté traduccions adaptades a la música (tret de dues cantates per a cor infantil que va traduir per a l'Esquellerinc del Cor Madrigal), sinó que engloba tots els texts catalans, en total uns cent cinquanta, que des dels anys seixanta destinà a acompanyar els programes de mà de diversos cicles de lied per poder seguir les lletres cantades en les llengües originals, molts per encàrrec, com ara el darrer, que tingué lloc al Palau de la Música Catalana el 1997. Conté peces de compositors alemanys, austríacs, anglesos, francesos, hongaresos, italians i russos; per exemple, Beethoven, Brahms, Britten, Emmanuel Chabrier, Gaetano Donizetti, Gabriel Fauré, Händel, Kodály, Franz Liszt, Mahler, Mendelssohn, Sergei Rakhmaninov, Ravel, Arnold Schönberg, Schubert, Schumann o Richard Strauss; musicades a partir de poemes originals de W. H. Auden, Aleksander Blok, John Dryden, Joseph von Eichendorff, Johann Wolfgang Goethe, Heinrich Heine, Victor Hugo, Leconte de Lisle, Edmond Rostand, Friedrich von Schiller, Friedrich von Schlegel o Paul Verlaine. Val a dir que inclou les versions de set haikus escrits en francès per Josep M. Junoy amb música de Robert Gerhard i la d'una peça de Benet Casablanca amb lletra anglesa d'Edgar Allan Poe. Complementen el llibre algunes adaptacions disperses que havia fet per plaer al llarg dels anys, com ara melodies tradicionals angleses, eslovaques o del Rin, nades alemanyes o franceses, i fins una cançó amb lletra de Walt Whitman, versionada en francès per Raphaël Passaquet.

Encara que avui potser no és habitual sentir les interpretacions d'obres corals estrangeres sinó en la llengua original, convé considerar el mèrit de les aportacions individuals de persones com Joan Costa, que pertanyeren a una generació marcada pels estralls de la guerra i la dictadura, i que contribuïren a la supervivència de la nostra llengua i la nostra cultura amb una tasca pacient i callada, però, alhora, rigorosa i entusiasta. La seva feina, que féu un gran servei durant una època de dissort per

al nostre país, continua tenint encara una gran importància per al moviment coral català, al qual ha deixat un extens i valuós llegat de material vocal de tot el món.

Bibliografia consultada

CARBONELL I SEBARROJA, Jaume. *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1977.

ARTÍS I BENACH, Pere. *El cant coral a Catalunya (1891-1979)*. Barcelona: Barcino, 1980.

ARTÍS I BENACH, Pere; MILLET I LORAS, Lluís. *Orfeó Català 1891-1991. Llibre del centenari*. Barcelona: Barcino / Fundació Orfeó Català-Palau de la Música, 1991.

SAMSÓ, Joan. *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

FONTBONA, Francesc; BATISTA, Antoni; ARTÍS, Pere; MANENT, Albert. *Orfeó català. Quatre presidents 1939-1998*. Barcelona: Pòrtic, 1998.

CARBONELL I FITA, Pere. *Formant mestres per a la democràcia. Influència de l'Escola Normal de la Generalitat en el comportament humà i professional dels seus antics alumnes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

NARVÁEZ, Manuela. *L'Orfeó Català: cant coral i catalanisme (1891-1951)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2005. Tesi doctoral.

Notes:

1. Article publicat a *Actes del XIVè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, 2009, p. 185-191.
2. MOLIÈRE, *Amfitrió*. Barcelona: Millà, 1987.
3. FLETCHER, Joseph. *Ètica de la situació*. Barcelona: Ariel, 1969.
4. COX, Harvey Gallagher. *La ciutat secular: la secularització i la urbanització des d'una perspectiva teològica*. Barcelona: Ariel, 1968.
5. RÉBUFFAT, Gaston. *Estrelles i tempestats*. Barcelona: RM, Centre Excursionista de Catalunya, 1982.
6. TERRAY, Lionel. *Els conqueridors de l' inútil*. Barcelona: RM, Centre Excursionista de Catalunya, 1982.
7. PIÑÓN, Helio. *Nacionalisme i modernitat en l'arquitectura catalana contemporània*. Barcelona: Edicions 62, 1980.
8. GRIPE, Maria. *Els escarabats volen al capvespre*. Barcelona: Cruïlla, 1983.
9. Neus Marcé i Pidelaserra, muller de Joan Costa i Costa, ha elaborat un índex de totes les seves traduccions catalanes, que ens ha proporcionat amablement, juntament amb copiosa informació biogràfica sobre Joan Costa.
10. *Cantem el Nadal. 30 cançons nadalenques d'arreu, escollides i adaptades al català per Joan Costa*. Barcelona: Clivis, 1999.
11. *111 cànons de tot arreu escollits i traduïts al català per Joan Costa*. Barcelona: Clivis, 2002.
12. *Repertori vocal. Textos d'obres dels grans compositors traduïts per Joan Costa*. Barcelona: Clivis, 2006.